

Matko Meštrović*

PREMA EVOLUTIVNOJ REGULACIJI?

Promjene koje se zbivaju u suvremenom kapitalizmu navele su neke ekonomiste da postave tezu o njegovoj novoj historijskoj fazi koju su nazvali “kognitivni kapitalizam”. U pitanje su dovedeni oblici podjele rada i tehničkoga napretka “industrijskog kapitalizma”. Ta je promjena nastala sve većim širenjem znanja i zahvaljujući sve važnijoj ulozi nematerijalnog rada. Ta je hipoteza izazvala plodne rasprave koje nadilaze puku kritiku neoliberalnih doktrina i politika i otvaraju novi horizont mogućega društvenoga reformiranja prijedlogom o uvođenju zajamčenog socijalnog dohotka.

Usmjereno se istraživanje u tome smjeru osobito zamjećuje u radu istraživačke jedinice MATISSE (– što je skraćena za Modélisation Appliquée, Trajectoires Institutionnelles, Strategies Socio-Économiques). Ona djeluje u sklopu francuskoga nacionalnoga programa znanstvenih istraživanja, a pripada Sveučilištu Sorbona, Pariz 1 (<http://matisse.univ-paris1.fr/index.htm>).

Carlo Vercellone, ekonomist, docent na tome Sveučilištu, jedan je od najistaknutijih predstavnika te orijentacije. Nedavno je priredio knjigu *Capitalismo cognitivo – Conoscenza e finanza nell'epoca postfordista* (Kognitivni kapitalizam – znanje i financije u postfordističkoj epohi) koju je ovoga ljeta u Rimu objavio nakladnik *Manifestolibri*. Knjiga obuhvaća priloge desetak autora raspoređenih u tri dijela:

- I. *Od industrijskoga kapitalizma do ekonomije znanja: Prema postsmithovskom 21. stoljeću*
- II. *Preobrazba podjele rada i proces financijalizacije*
- III. *Preobrazba podjele rada i nove norme razdiobe: Zajamčeni socijalni dohodak*

* M. Meštrović, znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta, Zagreb (u mirovini). Prikaz primljen u redakciju: rujan 2006.

Vercellone zastupa stajalište da je za razumijevanje bitnih promjena suvremenoga kapitalizma važno prepoznati strukturirajuću ulogu preobrazbe podjele rada. Znanje nije više, kako je to smatrao Smith, monopol jedne klase građana. Socijalna difuzija znanja ne mijenja samo dinamiku tehničkoga progresa, nego i sam odnos kapital/rad. Za krizu najamnoga odnosa pak, ne može se zaključiti da ne ovisi o tome, baš kao što se ni logika financijarizacije ne može iz svega toga izdvojiti. Stoga bi valjalo odgovoriti na pitanja: koji su to oblici kojima financijski kapital artikulira i zahvaća znanje? Kakvi su mogući scenariji regulacije najamnoga odnosa i socijalne zaštite u novom kapitalizmu? Kakvu ulogu u tome mogu imati razvitak dioničarstva i mirovinski fondovi? Postoji li neki model koji je alternativa američkome, a nosilac kojeg bi mogla biti Europa?

Vercelloneovo autorsko viđenje nije apriorno i ograničujuće, već je dijagnostičko i upućujuće. U osnovi socijalne krize fordističkoga najamnog odnosa on razaznaje tri procesa: osporavanje tajlorističke organizacije rada zbog rastuće potrebe za autonomijom najamnika; ekspanziju kolektivnih garancija i usluga socijalne države koja je u suprotnosti sa zahtjevom kapitala za smanjenjem socijalnih troškova reprodukcije radne snage i rasprostranjenu intelektualnost koja je rezultat "demokratizacije obrazovanja" i podizanja njegove opće razine.

On odmah izvlači i tri pouke: znanje inkorporirano u živome radu jest ono što vodi informaciju, a ona je bez njega sterilna; stoga ekonomija zasnovana na znanju nije neposredno uvjetovana informacijsko-komunikacijskom tehnologijom, nego i kolektivnom proizvodnjom čovjeka za čovjeka; kognitivni kapitalizam rezultat je kompleksne dijalektike konflikata - restrukturiranja kojima kapital pokušava obuhvatiti i svojoj logici podvrgnuti kolektivne uvjete proizvodnje znanja.

Ako se glavni izvor vrijednosti sada nalazi u znanjima koje utjelovljuje i pokreće živi rad, a ne u kapitalu i u materijalnome radu, onda sadašnje promjene nije moguće razumjeti ako se sektor proizvodnje znanja ili proizvodnje i obrade informacija uzima izdvojeno. Jednako se tako tradicionalne granice između rada i slobodnoga vremena sve više gube, a društvo u cjelini postaje izvor tehničkoga napretka koji je egzogen pojedinačnim tvrtkama. Posljedica je toga da i pojam proizvodnoga rada odsada valja razumijevati kao ukupnost svih društvenih vremena koja pridonose ekonomskoj i društvenoj proizvodnji i reprodukciji.

Otuda i duboka proturječnost sustava intelektualnog vlasništva: ako se patentiranje čini potrebnim za preživljavanje tvrtke, ono time samo potvrđuje mehanizam koji blokira proizvodnju znanja i njegovo slobodno kolanje.

To omogućuje Vercelloneu da jasno kaže: želimo naznačiti dinamiku socijalnih promjena i rađanje konstitutivne moći kojom će se društvo znanja osloboditi od kapitalističke logike koja ga podčinjava.

No, ta prepoznavanja Vercellone nije tek naznačio, nego je u temeljitoj raspravi iznio veoma uvjerljivu teorijsku argumentaciju kojom obrazlaže specifične po-

vijesne načine kroz koje je kapital *endogenizirao* tehnički napredak, podčinjujući proces rada (u smislu proizvodnje upotrebnih vrijednosti) procesu valorizacije (proizvodnji razmjenskih vrijednosti i sredstvu izvlačenja viška vrijednosti). Zato je u slijedu njegova izlaganja posve prihvatljiva teza da se i financijska globalizacija može tumačiti kao nastojanje kapitala da svoj ciklus valorizacije učini što neovisnijim o socijalnom radnom procesu koji on više ne uspijeva stvarno podčiniti.

Kapital, naime, više ne uspijeva konstruirati neki nov "objektivan neovisan kostur" daljim produblivanjem Smithove logike podjele rada koja razdvaja i suprotstavlja koncepciju i izvedbu. Zato rad ponovno postaje samo formalno podčinjen, i to tako da svoju najamnu monetarnu ovisnost ostavlja unutar procesa cirkulacije, ali tradicionalna suprotstavljenost mrtav rad/živi rad, svojstvena industrijskom kapitalizmu, ustupa mjesto novome obliku antagonizma, onome između mrtvoga znanja kapitala i "živoga znanja" rada.

O ponovnoj afirmaciji autonomije živoga rada, zaključuje Vercellone, ovisi oživljavanje i onih napetosti koje se odnose na samoorganizaciju rada i na određivanje društvenih svrhovitosti proizvodnje.

Tim njegovim ključnim postavkama pridružuju se u prvome dijelu knjige i konstatacije Geneviène Schméder da se iz sadašnjih preobrazbi ne razabire neki jedinstven organizirajući model, naprotiv, despecijalizaciju radnika prati povećana podjela rada među tvrtkama. Isto tako i El Mouhouba Mouhoda u svom prilogu tvrdi da preraspodjelu svjetskih ekonomskih aktivnosti prati polarizacija unutar i između zona Trijade i da je globalizacija daleko od toga da pomogne stvarnoj planetarnoj integraciji razmjene dobara, kapitala i tehnologija.

Po mišljenju Pierra Dockèsa, čijim prilogom *Metakapitalizam i preobrazba proizvodnog poretka* započinje drugi dio knjige, financijalizacija ostvaruje superiornu ekonomsku moć, jer s visine dominira i orijentira razmjenu i proizvodnju, ali se u nju izravno ne upušta. Štoviše, metakapital se proteže mnogo dalje od financija, pa utječe na preobrazbu podjele rada i na krizu različitih proizvodnih poredaka, a to znači na relativnu makroekonomsku koherenciju tehničkoga, ekonomskoga i socijalnoga sustava koje artikulira, a s jedinim ciljem da - nadvlada strukturne teškoće u ostvarivanju profitne stope. Nisu financije samo preuzele kontrolu nad tvrtkama, nego su posve modificirale i njihovu narav, pa je tako i logika poduzetničke aktivnosti postala financijska.

Dinamika burzovnih tržišta pravo je mjesto za pokazivanje moći metakapitala. Tu se najlakše mogu objasniti američka ekspanzija i uvidjeti nestabilnost sadašnjega načina akumulacije koja bi se lako mogla razviti u krizu velikih dimenzija, smatra Dockès.

Zadivljuje, međutim, opširnost sredstva kojima se razvijene kapitalističke zemlje, vođene najmoćnijim segmentima kapitala, koriste da sačuvaju odnose unutarnje i vanjske političke i socijalne dominacije, zamjećuje u svom prilogu

François Chenais nastojeći identificirati oblike prisvajanja “kognitivnog”. Nesumnjivo je, utvrđuje on, da je prije svega potrebno definirati specifičan aspekt proizvodnih odnosa kao odnosa vlasništva. Njihova je važnost presudna u definiranju režima akumulacije upravo zbog strategijske uloge koju odnosi vlasništva imaju u zahvaćanju i centralizaciji neplaćenoga rada ili viška rada u svim njegovim oblicima, jednako kao i neto proizvoda u njegovim para- ili potencijalno postkapitalističkim načinima.

Već dvadeset godina gledamo stalnu regresiju javnoga vlasništva, a u istom su se vremenskom luku odvijale važne promjene u internim odnosima privatnoga kapitala. Iz toga je proizišla promjena definicije, ili barem percepcije onoga što čini privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju i “prava” na koja vlasnici-dioničari mogu računati. To se odnosi i na restauraciju institucije koju čini sekundarno tržište vrijednosnica i na nove razne oblike dioničarstva i nove strukture makroekonomskog i makrosocijalnog dioničarskog povezivanja.

Svakako, pokazuje se da kognitivni kapitalizam nije oslobađajući. U okviru znanstvenih i tehničkih disciplina koje industrija i financijski spekulanti naročito cijene – biologije, medicine, informatike – sustav “premija” izazvao je porast oportunističkih ponašanja. Sve je očitiije da i u znanstvenoj suradnji kao motiv prednjači zarada.

Claude Serfati u svome prilogu pokazuje da i organizaciju tvrtki vodi prije svega stvaranje vrijednosti za dioničare, baš kao što je tome vodila i deregulacija financijskih tržišta. Isto tako, savezništvo vlasnika kapitala i uprave teži izvlačenju veće vrijednosti iz radne snage da bi dioničari došli do veće kvote, što je znatno izmijenilo sociologiju upravljačke klase.

Ne smije se podcijeniti nadzor kapitala nad razvijanjem znanja, ističe Serfati, iako se to odvija drugačije nego na području inovacija. Poznato je da uvjeti proizvodnje vrijednosti i uvjeti reprodukcije društveno-ekonomskih odnosa nisu identični. Kapital je uvijek smatrao svojim pravom prisvojiti raspoložive resurse i znanja, uključivši i ona koja su proizvedena izvan njegove sfere aktivnosti. A mondijalizacija kapitala znači, zapravo, “univerzalizaciju” njegova načina gospodarenja, tj. nametanje i zaštitu “prava vlasništva” koji ugrožavaju društvenu reprodukciju najranjivijih klasa i populacija. U svjetskoj dominaciji financijskoga kapitala, zaključuje Serfati, znanja koja posjeduju najamni radnici, ona teorijska ili ona zasnovana na profesionalnome iskustvu, više su nego ikada oruđe koje kapital okreće protiv njih.

Dvojica autora slijedećega priloga, Stefano Lucarelli i Jacopo Mazza, napominju da se govoreći o krizi socijalne države u jednom dubljem smislu može govoriti o krizi odnosa čovjek-čovjek i čovjek-svijet. S novim shvaćanjem vremena rada i vremena života promijenili su se načini konfliktnosti u procesu stvaranja vrijednosti. Uz strukturne promjene tržišta rada došle su i demografske promje-

ne. Nove su tehnologije smanjile potrebu za nekvalificiranim radom, a njegova je međusobna konkurencija u porastu. Osim toga jača i opresivna i kumulativna moć kapitalista da se, kako je to još Keynes bio uočio, “koristi vrijednošću oskudnosti kapitala”. Važno je zapažanje da inovativni poticaj sve manje ovisi o poduzetničkim funkcijama, a sve više ovisi o kognitivnim sposobnostima radnika, pa profit sve više poprima karakteristike tehnološke položajne rente. U tome smislu ta dvojica autora napominju: prepreke egzistencijalnom dohotku nisu ekonomske, nego ideološke naravi. Njegovo uvođenje, naime, pogodilo bi kognitivnu rentu.

U posljednjem prilogu drugoga dijela knjige Patrick Dieuaid ističe tezu da porast tržišta kapitala i dioničarske moći valja shvatiti i kao nov način valorizacije proizvodnoga kapitala, jer se uz rapidnu transformaciju tehničko-organizacijskih infrastruktura, afirmira kooperativan i znanjem intenzivan rad, razvijaju se sve likvidnije robe i sve pokretljivija radna snaga.

U trećem dijelu knjige Vercelloneov prilog uvodi u njezinu bitnu problematiku i svrhu: kako temeljitim kritičkim povijesnim razumijevanjem preobrazbe podjele rada i načina akumulacije kapitala razaznati nove norme raspodjele i pronaći put izlaska iz krize socijalne države. Njegova je rasprava usredotočena na kontroverze o legitimnosti uvođenja i ekonomskoj osnovi financiranja zajamčenoga socijalnoga dohotka. U tome je teorijski najvažnija njegova analiza promjene značenja pojma bogatstva i proizvodnoga rada. Oslanjajući se i na anticipacije Johna Maynarda Keynesa (*Ekonomске perspektive za naše unuke*) i na aktualne prijedloge Jamesa Tobina, Vercellone dolazi do definicije zajamčenoga socijalnoga dohotka kao spoja socijalne nadnice i kolektivne rente. To je naknada u dohotku i za sve socijalniji karakter rada na kojem se zasnivaju dinamika blagodati proizvodnosti i inovacije.

Za vladajuću ekonomsku misao takva su razmišljanja neprihvatljiva. Liberalna ekonomska racionalnost svojim apstraktnim univerzalijama ne priznaje ni povijesni kontekst, ni socijalnu odgovornost, upozorava Andrea Fumagalli, ističući da se tržište rada ne može analizirati kao bilo kakvo “tržište” dobara i usluga. Keynes je savršeno imao na umu povijesno-ekonomski kontekst kapitalizma tridesetih godina 20. stoljeća u kojem su glavni ekonomski agenti – sindikalne organizacije i poduzetničke industrijske asocijacije – poprimali kolektivni značaj, a institucionalni su aspekti djelovali komplementarno sa slobodnim tržištem. Keynes je u tome kontekstu definirao stopu nominalne najamnine kao varijablu neovisnu o tržištu i kao predmet društvenoga ugovora.

Fumagalli je sada naziva *bioekonomskom* varijablom, jer je robni oblik rada sredstvo preživljavanja. Rad po svojoj prirodi ne može biti roba zato što nije solventan. Solventno je samo određeno traženje od njega, njegova radna raspoloživost. Za razliku od svih drugih roba, roba “radna raspoloživost” nije “fizički” odvojiva od djelatnika koji je njezin vlasnik. Upravo bioekonomska bit

rada, kao sredstva povijesno određenoga da osigura opstanak radnika, trpi svoju podčinjenost kapitalu.

Iz svega se vidi da se kognitivna ekonomija ne može analizirati uobičajenim instrumentima aktualne ekonomske teorije, baš kao što se ni kognitivni rad ne može izučavati unutar neoklasične analize tržišta rada. Ekonomsko djelovanje sve je više rezultat komplementarnosti ljudskih i ambijentalnih uvjeta koji se više ne mogu smatrati inernima i/ili neutralnima. Mreža je posebno prikladna struktura da postavi oblike koordinacije i generiranja informacija i znanja u sve većoj neizvjesnosti. Razmjena rada postaje nesumjerljiva i ne može se svesti na privatnu razmjenu, naprotiv, rad teži da postane zajedničko i socijalno dobro (common good), pa zato egzistencijalni dohodak ide mimo postojeće najamne strukture i mimo socijalnih amortizera, zaključuje Fumagalli.

Određivanje faktora djelotvornosti u kompleksnom izvođenju ekonomije danas mora računati sa množinom i raznovrsnošću inputa, a to je uzrok sve većoj pomutnji u razaznavanju crte koja odjeljuje kapital od rada. Yann Moulier Boutang navodi da se radi o kombinaciji hardwarea, softwarea, wetwarea i netwarea koji su danas potrebni u proizvodnji dobara-znanja. Pretjerivanje s "normom tržišta" tvori paradoksalnu situaciju: cijene transfera nesumjerljive su sa tržišnim cijenama, a troškovi su transakcije beskonačni.

I René Passet uviđa da proizvodnja sve više postaje kolektivni fenomen, pa pojam specifične proizvodnosti faktora na kojima se zasnivala raspodjela gubi svako značenje, a ističe se pomanjkanje veze između obavljene proizvodne usluge i percepcije dohotka, jer kombinacije proizvodnih faktora nisu više ono što proizvodi, nego su to integrirani sustavi u kojima su svi faktori pomiješani, pa se ne može razlikovati koliko je pridonio jedan i koliko drugi.

Uvođenje dostatnog dohotka dovelo bi do novoga stupnja slobode u društvu, do realnih i modulabilnih mogućnosti izbora između rada, zabave, studija i društvenih aktivnosti i kako ističe Passet, radi se o distribuciji, a ne o redistribuciji dohotka, jer univerzalni egzistencijalni dohodak predstavlja glavni resurs koji bi svatko mogao dopuniti prihodom iz slobodno dostupnih aktivnosti.

Za cijelu bi se ovu knjigu, pa i za smisao promišljanja koje ona predstavlja, moglo navesti Passetovo zaključno pitanje: da se umni radnik nije znao izvući iz problema svoga vremena, zar bi razvio svoju ulogu koja je možda i u tome da nastavi istraživati evolutivne crte koje reguliraju svijet?

